

Владимир ОСТОЈИЋ*

ЕВОЛУТИВНИ АСПЕКТ ЗАМЈЕНИЧКО-ПРИДЈЕВСКИХ ОБЛИКА НА -ИЈЕХ, -ИЈЕМА И -ИХ, -ИМА У ОДНОСУ НА СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК, ВУКОВ ЈЕЗИК И ДИЈАЛЕКАТ ВУКОВИХ ПРЕДАКА

Сажетак: У овом раду аутор разматра генезу дистрибуције наставака тврдих и меких основа (-ијем и др. и -им и др.) замјеничко-придјевских ријечи у предвуковској и вуковској фази развитка српског књижевног језика, слику тих односа у дијалекту Вукових предака и у другим говорима данашње Црне Горе. Посебну пажњу посветио је у вези с овом проблематиком стању у Вуковом језику, језику писаца и писаних докумената вуковског и поствуковског периода са подручја Црне Горе и дијалекта Вукових предака.

Кључне ријечи: тврде основе, меке основе, наставци -ијем, -им и др., замјеничко-придјевске ријечи, говори, писана грађа, Вук, дијалекат Вукових предака, српски књижевни језик

Међу проблемима који још увијек привлаче пажњу проучавалаца српског језика налази се и питање дистрибуције наставака са тврдом основом (-ијех, -ијем) и меком основом (-их, -им) у замјеничко-придјевској деklinацији. Међутим, аналогија је пореметила одnose, па у историјском развоју српскога језика долази до губљења разлике између тврде и меке промјене замјеничко-придјевских ријечи, тако да у историјскојезичкој перспективи имамо у истим ријечима и у истим говорима и једно и друго: -ијих и -ијих, наших

* Др Владимир Остојић, Никшић

и *нашијех* (Белић 1962: 123–124). О овом питању доста се расправљало у научностручној литератури, а мене сада интересују следећа питања: 1. Какво је стање у вези с овом проблематиком наш језик наслиједио из предвуковске и вуковске фазе развита књижевног језика? 2. Какву слику тих односа нуди грађа дијалекта Вукових предака, самога Вука и других говора српскога језика у данашњој Црној Гори? 3. Шта нам за ову прилику нуди писана грађа српскога језика из Црне Горе, односно шта нам нуди језик писаца из вуковске и поствуковске епохе са тога рејона?

Ради добијања праве слике о овом проблему, прво ћу указати на неке моменте у вези са судбином наставака једне и друге основе у контексту изворника у којима ће се посматрати процес њиховог уједначавања.

Урађен је велики број дијалектолошких студија о говорима Црне Горе, па су појаве дистрибуције наставака тврде и меке промјене замјеничко-придјевских ријечи регистроване у свима њима. То је чињено и у монографијама о језику старијих и новијих писаца, а испитан је и Вуков језик у вези са наведеним питањем. Судбина им није била иста нити у свим говорима у Црној Гори, нити пак у језику писаца. Писана ријеч на тлу Црне Горе наслиједила је из старије фазе свога развита углавном издиференцирану употребу наставака тврдых и меких основа. Врло рано је дошло до мијешања ових наставака и ширења једних на рачун других. Тај процес је почео доста рано, тако да у предвуковском периоду и знатно раније имамо већ посвједочене облике са помијешаним наставцима *-их* и *-ијех* и *-им* и *-ијем*.

Из предвуковског и вуковског периода српски језик је морфолошким уједначавањем наслиједио поремећен однос тврде (*-ијех* и др.) и меке (*-их* и др.) промјене у инст. једн., ген., дат., инстр., лок. множ. замјеничко-придјевске промјене. Општа је појава да већ од краја XIV вијека на штокавском говорном подручју постепено долази до нивелисања тврде и меке замјеничко-придјевске промјене (*ѡијех*, *нашијех*). А. Белић наводи примјере: *ѡими*, *онијем*, *овим*, *нашим*, *нашијем* и сл., а већ у 17. вијеку, како наводи, разлике су уједначавањем уклоњене, додуше, на разним теренима на различите начине (Белић 1962: 123–125). На подручју Црне Горе, у *Пашићровским исѡравама* са Црногорског приморја из XVI в., са главнином

из XVII и XVIII вијека, изједначење тврде и меке промјене већ је у XVIII вијеку стабилизовано у корист промјене с наставком *-ије*. Готово у пуној мјери стабилизовану тврду замјеничко-придјевску промјену *-ијех* (ген. и лок.), *-ијема* (дат., инстр.) показује језик владике Данила, што се подудара са стањем у данашњим староцрногорским говорима (Младеновић 1973: 148). Облици с рефлексом јата *-ијем* (инстр. једн.), *-ијех* (ген. множ.), *-ијема* (дат., инстр. и лок. множ.) у рукописима Петра Првог Петровића, како у првим тако и у његовим последњим рукописима, неупоредиво су бројнији од облика са наставком *-и*. Мањи је број примјера с уопштеним овим наставцима. Већина их је с напоредном употребом (Остојић 1976: 92). У језику Петра Другог Петровића Његоша обичнији су у употреби дужи облици с наставцима *-ијех*, *-ијем* (*-ијема*), поред рижетких с наставком *-им* (*-има*) (Вушовић 1920: 12). Заступљеност облика једне и друге промјене у језику Петра Првог и Петра Другог једначи се с употребом коју налазимо у часопису *Грлица* и у писмима Вука Поповића, с употребом коју је у својим радовима спроводио Вук Караџић (Остојић 1976: 91–93).

Како је текао процес уједначавања у вуковском и поствуковском периоду, те су данас у српском књижевном језику нормативни само облици са *-и* у наставку, док су облици са *-ије* (*-ијех*, *-ијема*) дијалекатски (Стевановић 1964: 8; Правопис МС 2014)?

Прије одговора на питање шта нам за ову прилику пружа прикупљена грађа из данашњих говора у Црној Гори, једна начелна напомена о говорима из којих се користила грађа за разматрање ове проблематике.

Говори у Црној Гори су најиздиференциранији од свих штокавских говора, најбоље су испитани говори, предњаче по разноликости и богатству језичких феномена што их чини посебно привлачним за науку. Овим говорима посвећено је 12 монографија, више студија и расправа. Испитивачи су најчешће искусни дијалектолози, а информатори у свим случајевима мјештани који вјерно репрезентују говор свога краја.

Данашњи говори српскога језика у Црној Гори су подијељени на најпрогресивнији дио штокавског дијалекта — новији штокавски источнохерцеговачки говори и старији штокавски зетско-јужносанџачки говори. „Половину данашње Црне Горе — границом која

иде између Рисна и Котора ка сјеверу па ка истоку испуштајући црногорска племена и предјеле Цуце, Озриниће, Комане, Загарач, Бјелопавлиће, Братоножиће и Васојевиће, а обухватајући сјеверну и сјеверозападну Црну Гору, Грахово, Пјешивце, Жупу, Дробњак, Ускоке и Морачу — па линија иде ка сјеверу обухватајући Колашин испуштајући Бијело Поље и сијече линију јужно од Бродарева — прекрива најпрогресивнији дио штокавског дијалекта“ (Остојић 2003: 25).

Испитивачи данашњих говора у Црној Гори, као и они који су се бавили говорима источне Херцеговине, утврђују да је у свим тим говорима или само рефлекс *-ије* или је његова употреба знатно претежнија. У већини ових говора нијесу непознати ни облици с наставком *-их*, *-има*.

Старији говори Црне Горе и говори Боке пружају нам овакву слику о облицима с наставцима *-ијех*, *-ијема* и *-их*, *-има*:

— источноцрногорски говори:

„Некадашњи наставци тврдох замјеничких основа развили су се сасвим на штету наставака меких основа“ (Стевановић 1933–1934: 26). Тако је само у множини; међутим, у инструменталу једнине, Стевановић биљежи и *-им*.

— староцрногорски, средњокатунски и љешански говори:

„Код свих придева и код свих придевских заменица, имамо у инструменталу једнине мушког и средњег рода и у дат. инстр. (и локат, ако им је једнак) множине сва три рода искључиво рефлекс дугог јата...“ (Пешикан 1965: 162).

— бјелопавлићки говор:

„У флексивним наставцима односно у завршецима замјеничке и придјевске деклинације рефлекс јата у овим позицијама је *-ије*, односно *-ија*“ (Ђупић 1977: 28).

— црмнички говор:

„У инстр. синг. и дат. лок. инстр. пл. придевско-заменичке промене употребљавају се готово искључиво наставци са јатом“ (Милетић 1940: 241). Ријетке наставке са *-и*, односно наставке меке промјене Милетић сматра за унесене.

— говор Паштровића:

„Преовладао је наставак старих тврђих основа *-ије*. Наставак старих меких основа *-им* налазимо само по изузетку“ (Јовановић 2005: 340).

У говорима на сјеверозападу Црне Горе, односно новијим ијекавским говорима источнохерцеговачког типа у Црној Гори, међу њима и говорима завичаја Вукових предака, стање је следеће:

— пивско-дробњачки говор:

„У заменицама и придевима имамо увек дуже облике: *добријем, овијема...* немамо, дакле, *добрим, овим* и сл.“ (Вуковић 1938–1939: 17–18).

— говор источне Херцеговине:

„Инструм. сингулара ген., дат. и лок. пл. код придева и заменица је: *дивнијем* и *ѿијем дивнијеї* и *овијеї, овијема, ѿијема*“ (Бушовић 1927: 8). Кад говори о промјени придјева, Бушовић напомиње да су у инстр. једн. и ген. множ. обични и краћи облици (*добрим* — *добријем, добриї* — *добријеї*) (1927:30).

— ускочки говор:

„У Ускоцима, на основу морфолошких аналогичности, а и књижевног језика, има краћих облика, али су они у односу на дуже у несразмерно ређој мањини, те ни близу нису напоредни са дужима“ (Станић 1974: 71–72).

— језерско-шарански говор:

„У данашњем говору Језера и Шаранаца обичније су форме некадашње меке промјене (*наших*): *добрим, овим, црним*“ (Остојић 2016: 123).

Ситуација је, као што наведени подаци показују, врло јасна.

Стевановић, Пешикан и Ђупић искључују краће облике. Први вели: „Источноцрногорски ту зна искључиво за *-ије...*“, други „Код свих придева, такође и код свих придевских заменица искључиво је рефлекс дугога јата“, а трећи – рефлекс јата у овим позицијама је *-ије*. Код Милетића „ретки наставци са *и* уместо јата унесени су са стране“, а Јовановић их налази само „по изузетку“. Краће облике искључује и Јован Вуковић, донекле и Бушовић. Већ у Ускоцима краћи облици су у експанзији, а у Језерима и Шаранцима преовлађују.

Какви су показатељи дистрибуције наставака *-ије* и *-и* у језику писаца вуковског и поствуковског периода са подручја Црне Горе?

Однос у репартицији наставака за инстр. синг., ген., дат., инстр., лок. плур. замјеничких и придјевских ријечи са рефлексом *-ије* и *-и* у језику писаца од Његоша до 1918. дао је Б. Остојић, па ћемо користити и те податке. На грађи 14 приповједача, који потичу из разних крајева Црне Горе, ексцерпирана су 592 примјера замјеничких и придјевских падежних облика с наставцима тврде и меке промјене, од чега 312 примјера или 52,5% са *-ије* у наставку, а 280 или 47,5% са *-и*. Писци из непосредно поствуковског периода П. П. Његош и Марко Миљанов употребљавају замјеничке и придјевске облике само са рефлексом *-ије* у наставку. Претежно рефлекс *-ије* јавља се и у језику Стефана Митровог Љубише, А. Јовићевића и Ј. Иванишевића. Приближно исти број примјера са *-ије* и *-и* нађено је код Б. Перовића, Ф. Ковачевића и М. Цара. Чешће се облици са *-и* него са *-ије* јављају код савременијих писаца Н. Ковачевића, Р. Перовића и С. Шобајића (1985: 81–86).

За добијање потпуне слике о еволутивним односима тврде и меке промјене замјеничко-придјевских ријечи највише података пружају писани документи с подручја завичаја Вукових предака, настали током друге половине 19. вијека (1857–1902). Довољно материјала за ову прилику, о проблему који анализирам, налазим у *Дробњачким давијама и њресудама* (1857–1902) и у *Збирци докумената Црногорској сенаџи* (1857–1879).

У овим документима писари са језерско-шаранског и дробњачког подручја још увијек претежно употребљавају замјеничко-придјевске облике са меком и тврдом основом са наставком *-ије*. Примјећује се да се у старијим рукописима сасвим ријетко сретaju облици с наставком *-и*. Последњих година деветнаестог вијека осјећа се нагли прираштај с наставцима са *-и*. Нешто чешће их налазимо код језерско-шаранских писара. Ако се пажљивије погледа пут и прати генеза употребе и једног и другог наставка у говору завичаја Вукових предака, може се закључити да су облици с наставком *-и* фреквентнији у говорној зони када се налазе на сјеверу, на језерско-шаранском говорном подручју, што никако не значи да таквих облика нема јужније од те линије, као ни то да у оним првим зонама нема дужих облика с наставком *-ије*.

Општи је закључак, који нам нуди материјал са цјелокупног подручја завичаја Вукових предака, да и облици са *-ије* и са *-и* живе

напоредо, да у једним падежним облицима имамо чешће облике са *-ије*, а у другим са *-и*. Поред тога, синтаксичко-семантички разлози имали су утицаја за избор једног од ових наставака. Репартиција у распореду наставака зависи и од категорије ријечи, да ли је, на примјер, у питању замјеница, број или придјев, па затим да ли дата ријеч врши атрибутску функцију или именичку, да ли је атрибут у постпозицији или препозицији, да ли је у синтагми уз именицу један атрибут или их је више. И најзад, посебно је питање да ли стилски разлози имају каквог утицаја за избор једне или друге варијанте. О свему овоме другом приликом.

Као што ни дурмиторски говори, говори завичаја Вукових предака, не показују јединственост у погледу употребе наставака некадашњих тврдых и меких основа код замјеничких и придјевских ријечи, тако ни у писаној ријечи са тог подручја не налазимо уједначеност у том погледу (Остојић 1978: 153–156). Са мањим изузецима, језик писара одређених повеља и докумената репрезентује дијалекатску ситуацију свога родног краја.

Некадашња разлика замјеничко-придјевске тврде и меке промјене *ѿијех/наѿијех* у инструменталу једнине, дативу, инструменталу и локативу множине почела се, као што смо рекли, уклањати њиховим уједначавањем с почетка XIV вијека. „У јужној говорној групи имамо у истој употреби и у истим говорима и једно и друго: *ѿијех* и *ѿиих*, *наѿијех* и *наѿиих*“ (Белић 1962: 123). У дијалекту Вукових предака уједначавање је ишло претежно у корист тврде промјене (*овијех*, *наѿијех*), али су се напоредо употребљавали и једни и други облици. Наставци тврдых основа су у преимућству у старијим штокавским говорима — зетско-јужносанџачким, чији је утицај на новије новоштокавске говоре био очигледан (Стевановић 1963–1964: 79). Напоредна употреба тврде и меке промјене карактерише и језик Вука Караџића. У првом периоду његовог рада ређи су облици с наставцима тврдых основа. У другом периоду је обрнута ситуација, претежнија је употреба облика с наставцима *-ијех* и *-ијема*. Послије свога боравка у југозападним крајевима, у Дубровнику, Боки и Црној Гори, сасвим се опредјељује и за наставке *-ијех* и *-ијем* наведених замјеничких и придјевских облика типа: *добријех*, *добријем*; *наѿијех*, *наѿијем*. Али му никада није пошло за руком да се потпуно ослободи и оних других облика

с наставцима *-их* и *-има* (Стевановић 1965: 210–211). Вуков паралелизам облика са *-и* и *-ије* дуго се одржавао у српском књижевном језику док се у нашим нормативима нијесу потпуно уврстили облици са *-и*.

Ни код граматичара српскохрватског књижевног језика нема доследности када је у питању замјеничко-придјевска промјена тврђих и меких основа. Кад их је Вук Караџић, први кодификатор српског језика, употребљавао, чинили су саставни дио граматичког система тога језика. У својим граматикама *Писменици* и *Грамаицици*, уз прво издање *Рјечника*, он даје преимућство у једном падежу једним, а у другом другим од тих облика. Тај паралелизам се дуго задржавао у нашим нормативима. Ако се зна да је Маретић засновао своју језичку норму на писаној ријечи Вука и вуковаца онога времена, онда није никакво изненађење кад каже: „Вук употребљава једне и друге облике од свих замјеница и придјева, али су дуљи облици (тј. они са *-ијех*, *-ијем*) код њега обичнији од краћих. Никако се правило из његовог дјела не да о томе ухватити... Он често пише краћи и дуљи облик један поред другог“ (212–214). Маретићеви судови су почивали на чврстим ослоњцима, па је разумљиво што он овдје није могао дати строга правила о дистрибуцији наставака тврде и меке промјене замјеничко-придјевских ријечи.

Савремено стање не иде за овим нашим граматичаром. У *Савременом српскохрватском језику* проф. М. Стевановић констатује: „За књижевни језик ијекавског изговора су књижевни они облици са *-и* у наставку“, а у расправи *Караџићер дијалектицизма у језику Вука Караџића* истиче да поред језичких елемената које је Вук преузео из српскословенског и оних који су одживјели свој вијек, те ишчезли из народних говора, престали су се сматрати књижевним и замјеничко-придјевски облици са *-ије*, *-ијема*, иако живе у појединим народним говорима. Управо, и данас се сматрају дијалектицизма иако су још увијек „доста распрострањени“ у неким областима с ијекавским изговором (1964: 80; 1965: 209–210).

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Белић 1962: Александар Белић, *Историја српскохрватској језика. Ријечи са деклинацијом*. Београд: Научна књига, 1–272.
- [2] Вуковић 1974: Јован Вуковић, *Историја српскохрватској језика. Увод и фонетика*. Београд: Научна књига, 1–222.
- [3] Вуковић 1938–1939: Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*. Београд: Јужнословенски филолог XVII, 1–70.
- [4] Вушовић 1927: Данило Вушовић, *Дијалекти Источне Херцеговине*. СДЗБ III, 1–70.
- [5] Вушовић 1920: Данило Вушовић, *Прилози проучавању Њеишева језика*. Београд: Јужнословенски филолог IX, 93–196.
- [6] Ивић 1957: Милка Ивић, *Једно поређење Вукова језика са нашим данашњим књижевним језиком*. Нови Сад: Зборник за филологију и лингвистику I, 114–126.
- [7] Јовановић 2005: Миодраг Јовановић, *Говор Пашировића*. Подгорица. Универзитет Црне Горе, 1–468.
- [8] Маретић 1963: Тома Маретић, *Грамајика хрватскоја или српскоја језика*. Загреб: Матица хрватска, 1–688.
- [9] Милетић 1940: Бранко Милетић, *Црмнички јовор*. Београд: СДЗБ IX, 1–52.
- [10] Младеновић 1973: Александар Младеновић, *Језик Владике Данила*. Нови Сад: Матица српска, 1–198.
- [11] Остојић 1976: Бранислав Остојић, *Језик Пејтра I Пејровића*. Титоград: ЦАНУ, 1–302.
- [12] Остојић 1985: Бранислав Остојић, *О црногорском књижевнојезичком изразу I*. Подгорица: Универзитетска ријеч, 79–97.
- [13] Остојић 2003: Бранислав Остојић, *О црногорском књижевнојезичком изразу III*. Подгорица: Универзитет Црне Горе, 1–288.
- [14] Остојић 2016: Владимир Остојић, *Говор Језера и Шаранаца*. Подгорица: ЦАНУ, 1–395.
- [15] Пешикан 1965: Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокашунски и љешански јовори*. Београд: СДЗБ XV, 1–294.
- [16] Станић 1974: Милија Станић, *Ускочки јовор*. Београд: СДЗБ XX, 1–259.
- [17] Стевановић 1933–1934: Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекти*. Београд: Јужнословенски филолог XIII, 1–129.
- [18] Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научно дело, 1–692.
- [19] Стевановић 1965: Михаило Стевановић, *Карактер дијалектизама у језику Вука Караџића*. Београд: Анали Филолошког факултета (Вуков Зборник) 5, 209–226.
- [20] Стевановић 1963–1964: Михаило Стевановић, *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*. Београд: Јужнословенски филолог XXVI, 73–150.
- [21] Ђупић 1977: Драго Ђупић, *Говор Бјелойавлића*. Београд: СДЗБ, 1–226.

Vladimir OSTOJIĆ

EVOLUTIVE ASPECT OF PRONOUN-ADJECTIVE FORMS IN *-IJEH*, *-IJEMA*
AND *-IH*, *-IMA* IN RELATION TO SERBIAN LITERARY LANGUAGE,
VUK'S LANGUAGE AND DIALECT OF VUK'S ANCESTORS

Summary

The former difference between the pronoun-adjective hard and soft changes of *tijeh* — *našijeh* began to be removed by their unification from the beginning of the 14th century. In the dialect of Vuk's ancestors, unification was mostly in favor of a hard change with the exception of the jezera-šarani dialect, but both long forms were used at the same time. The parallel use of hard and soft change also characterizes the language of Vuk Karadžić. In the first period of work, the use of the form with the suffix *-im* is predominant, and in the second, after his stay in Dubrovnik, Boka and Montenegro, he opted for the suffix *-ijeh*, although he never managed to completely get rid of the form with the suffixes *-ih*, *-ima*. Vuk's parallelism of the form with *-i* and *-ije* has long been maintained in the Serbian literary language. He often wrote longer and shorter forms next to each other, so that, as Maretić said, „No rule from his work can be grasped about that“. Nevertheless, in addition to those linguistic elements that he took over from Serbo-Slavic, and others that disappeared from the vernaculars, the pronoun-adjective forms *-ije*, *-ijem* ceased to be considered literary, although they live in part of the dialect of Vuk's ancestors and other dialects from the area of Montenegro. Today, these are dialectisms, regardless of their prevalence in the vernaculars of the Ijekavian pronunciation in the Serbian language.

Key words: hard bases, soft bases, suffixes *-ijem*, *-im*, pronoun-adjective words, speeches, written material, Vuk, dialect of Vuk's ancestors, Serbian literary language